

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ РЕФЛЕКСИВНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ У ВНЗ

У статті розглянуто проблему використання ігрових технологій навчання у фаховій підготовці майбутніх менеджерів як засобу активізації рефлексивної позиції особистості майбутнього менеджера.

Ключові слова: фахова підготовка, рефлексія, самоаналіз, саморозвиток, переосмислення.

Сучасне українське суспільство характеризується як таке, що перебуває на стадії еволюційних трансформаційних зрушень. Для цього періоду характерні висока динамічність сучасного ділового світу, зростання потреб економіки, безперервні зміни на ринку праці, оновлення технології та інформації. У цих умовах найбільш гостро зростає потреба у фахівцях управлінського профілю, здатних адаптуватися до мінливого середовища та вирішувати завдання, які безпосередньо формують майбутнє не лише окремої компанії, а й країни в цілому. Отже, знання на сьогодні виступають не лише потенціалом, яким має володіти фахівець, головним є результативність діяльності фахівця в конкретних умовах [7].

Завдання сучасних ВНЗ – підготувати особистість, яка спроможна інтегруватися в професійний простір, у систему управління, самоорганізуватися, орієнтуватися на майбутнє. Сучасна вища освіта повинна стати, перш за все, фактором, що забезпечує професійну випереджальну підготовку та творчий розвиток особистості майбутнього менеджера.

Як зазначено в Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”), сучасна вища освіта спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, які мають визначати темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу, на формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства [12].

Отже, вкрай необхідною є всебічна підготовка сучасних менеджерів до виконання майбутньої професійної діяльності: набуття студентами необхідних компетенцій, засвоєння майбутніми фахівцями з менеджменту змісту професійної діяльності на особистісному рівні, формування рефлексивної культури, що є вагомим підґрунтям професійної культури фахівця.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій з проблеми професійного становлення та розвитку свідчить про те, що рефлексія є невід’ємною частиною й конструктивною основою розвитку особистості. У зв’язку з розвитком тенденції гуманізації освіти багато психологів та педагогів присвятили свої праці дослідженню рефлексивних процесів, серед них можемо виділити праці Л. Виготського, К. Вербової, І. Ісаєва, С. Кондратьєвої, Ю. Кулюткіна, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Сластьоніна та ін.

Мета статті полягає в розкритті сутності феномену рефлексії особистості майбутнього менеджера й актуалізації необхідності використання ігрових технологій навчання у формуванні цієї якості у студентів – майбутніх менеджерів.

У сучасних психологічних дослідженнях рефлексія розглядається як механізм свідомості та важливий компонент мислення (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін.). Зокрема, Л.С. Виготський вказував, що “людина відрізняється від природи взагалі, головним чином, тим, що вона знає себе як “Я” [5, с. 138]. Рефлексія як психологічна основа саморегуляції людиною своєї діяльності знаходить своє відображення в тому, що людина є для себе і об’єктом управління (Я-виконавець), і суб’єктом управління (Я-контролер), який планує, організовує та аналізує власні дії.

Спираючись на результати досліджень В. Нестеренко [10], можемо стверджувати, що в психологічній реальності буття людини не ізольовано від її особистісних особливостей. В особистісній сфері людини рефлексія охоплює процеси усвідомлення, самосвідомості, а отже:

- рефлексія сприяє цілісності й динамізму внутрішнього життя людини, допомагає стабілізувати та гармонізувати свій емоційний світ, мобілізувати вольовий потенціал, гнучко ним керувати (В. Столін, К. Роджерс);
- рефлексія забезпечує взаєморозуміння й узгодженість дій партнерів в умовах спільної діяльності, кооперації (В. Лефевр, Г. Щедровицький);
- рефлексія є гарантом позитивних міжособистісних контактів, визначаючи такі партнерські особистісні якості, як проникливість, чуйність, терплячість, емпатію, безоцінкове прийняття і розуміння іншої людини тощо (Б. Ломов);
- рефлексія як здатність людини до самоаналізу, самоусвідомлення й переусвідомлення стимулює процеси самосвідомості, збагачує Я-концепцію людини, є фактором особистісного самовдосконалення (А. Асмолов, Р. Бернс).

Виходячи з трьох рівнів пізнання, можна говорити і про три рівні рефлексії: рефлексія над предметним, дослідним знанням, формування уявлення про чуттєвий предмет (предметом рефлексії є психічні акти або психічні стани, що супроводжують діяльність або виникають унаслідок неї); рефлексія над способами формування уявлень, тобто те, що І. Кант називає “критикою чистого розуму” (предмет рефлексії – уявлення про предмети у вигляді символів, схем, слів тощо); вищій рівень рефлексії (предмет – процес рефлексії).

На основі аналізу різних підходів до вивчення рефлексії можна констатувати, що нині представлена проблема розглядається у трьох основних аспектах: інтелектуальному – обґрунтування закономірностей теоретичного мислення; комунікативно-кооперативному – пояснення процесів комунікації та кооперації, пов’язаних із проблемою розуміння засад спільних дій та підґрунтя їхньої координації; особистісному – становлення самосвідомості особистості у процесі її виховання та самовиховання.

У свою чергу, В. Слободчиков і Є. Ісаєв розглядають рефлексію як вихідну категорію в аналізі свідомості. У сфері індивідуальної свідомості рефлексія, на їх думку, виступає кардинальним засобом вирішення основної суперечності “свідомості взагалі” – суперечності між наївною (цілком арефлексивною) і трансцендуючою (максимально рефлексивною) свідомістю. Аналіз проблем свідомості – це насамперед дослідження феномену рефлексії як сенсового центру всієї людської реальності [13, с. 199].

Дослідниця О. Васильєва у своїй праці підкреслює, що в сучасній психології відсутній єдиний підхід до розуміння феномену рефлексії [3]. Так, у розвивальному напрямі західної психології акцент робиться на особистісному та професійному розвитку майбутніх педагогів. Пріоритет мають такі позиції:

- викладач виступає не в ролі “контролера”, а як консультант і “джерело” пізнання;

- кожний студент отримує реальну можливість вибору “пізнавальних альтернатив”, а викладач заохочує студентів до самореалізації в тій чи іншій формі залежно від рівня розвитку;

- можливість максимального розвитку творчого потенціалу і стимулювання здібностей особистості [11].

Підґрунтям рефлексії є операція порівняння отриманих наслідків з тими, які передбачалися, що зумовлює включення складних механізмів психічної регуляції, дію і співвіднесення отриманих наслідків з уявленнями, які має індивід, виходячи із чого, коригується та вдосконалюється діяльність, приводяться у відповідність особистісні якості суб’єкта діяльності.

Необхідно зазначити, що в психологічних дослідженнях розглядаються різні види та форми рефлексії. Відповідно до етапів становлення самосвідомості людини виділяють такі форми рефлексії: що передбачає, порівнює, визначає (виявлені Г. Гегелем), синтезує, трансцендитує (виявлені В. Слободчиковим і Є. Ісаєвим). Рефлексія, що синтезує, “збирає” особистість, що самовизначилася, з-поміж багато чого в єдине ціле. Розсекречуючи багато структур “Я” як “не-Я”, як далеке, синтезувальна рефлексія виявляє водночас у кожному визначеному “Я” відображення “не-Я”, де “Я” виявляється реалізованою дійсністю, а “не-Я” дійсністю, що ще не стала, але стає. Проблематизуючи будь-який наявний стан свідомості, синтезувальна рефлексія вперше забезпечує вихід “Я” за будь-які актуальні межі самого себе; дає змогу не тільки перебороти межі очевидності, але й знайти майбутню дійсність самого “Я”. Це дає змогу вийти за межі не лише самого себе, а й своїх відносин зі світом.

У цій якості синтезувальна рефлексія стає трансцендуючою, що, власне, є “свідомістю, що розширюється”, принципово не прив’язаною до своїх явищ і не редуцованою до них. Верхня межа такої рефлексії – нескінченність.

Перші три форми рефлексії (такої, що передбачає, порівнює, визначає) сприяють вирішенню основної суперечності свідомості частково. Лише синтезувальна і трансцендуюча форми рефлексії забезпечують власне особистісний розвиток.

Отже, рефлексія забезпечує здатність людини до нових умов професійної діяльності, демонструє, що рефлексивна діяльність виникає та реалізується в будь-якій діяльності, коли виникають труднощі. При цьому вона використовується для реконструкції труднощів та виявлення їх причин. Іншими словами, визнано, що рефлексія сприяє вдосконаленню різних видів діяльності, які можуть контролюватися мисленням. Суб'єкт може не лише діяти, а й знати та розуміти механізм, як він це робить.

Необхідно зазначити, що рефлексія органічно властива особистості, як і свідомість, пам'ять, здатність відчувати, інтуїція, емпатія. Відповідно до етапів становлення самосвідомості людини в цілому виділяють такі форми рефлексії: передбачення, порівняння, визнання, синтез, трансценденція. На цій основі виділяють пізнавальну та педагогічну рефлексію.

Дослідниця А. Бізяєва визначає рефлексію як найважливіший чинник розвитку високого професіоналізму, який виявляється у здатності суб'єкта до постійного особистісного та професійного самовдосконалення, творчого зростання на основі психологічних механізмів самоаналізу й саморегуляції [1].

На підставі експериментальних даних, отриманих психологами І. Семеновим, С. Степановим у 80-х рр., стверджується, що рефлексія – це механізм організації розвитку творчого мислення й саморозвитку особистості. Саме творчий процес вимагає від людини адекватного рефлексивного способу здійснення “Я”, виходу за межі себе і, відповідно, мобілізації та перетворення як її особистісних, так і інтелектуальних ресурсів. Крім того, творчий процес передбачає переосмислення людиною образів предметної ситуації, завдання (інтелектуальних смислів) та образів особистості, з якими ототожнює себе “я” під час переживання конфлікту, який приводить до виникнення психічних новоутворень, пов'язаних із продуктивною заміною й саморозвитком.

Підкреслимо, що сьогодні проблемі рефлексії приділяється досить багато уваги як з боку зарубіжних, так і з боку вітчизняних науковців. Зауважимо, що в педагогічному аспекті проблема організації та поліпшення навчальної діяльності пов'язана з тим, наскільки свідомо ми до неї ставимося. Традиційна педагогіка не потребує усвідомлення того, що відбувається, ні від педагога, ні від студентів, у ній немає місця рефлексивним видам діяльності. Замість цього застосовується закріплення або узагальнення знань. Викладач оперує набором готових засобів для організації процесу оволодіння знаннями. На противагу цьому, людиноцентрично спрямована система навчання пропонує вирішувати проблему постановки цілей навчання, конструювати систему занять, форми рефлексії та оцінювання [2; 8].

Отже, рефлексія допомагає студентам сформулювати отримані наслідки, змінити цілі подальшої роботи, корегувати свій навчальний шлях. Рефлексивна діяльність дає студенту можливість усвідомити власну індивідуальність, унікальність і призначення, які виявляються завдяки аналізу його предметної діяльності та її наслідків, оскільки студент виявляє себе в пріоритетних для цього професійних сферах і засобах діяльності [6].

Зазначимо, що однією з головних ознак рефлексії є її орієнтація на навчальну діяльність, яку будемо розуміти як спрямованість мислення студента на самого себе, на власні процеси засвоєння соціального досвіду, на усвідомлення структури діяльності навчання та на її результати. І якщо рефлексія – це ланцюг внутрішніх сумнівів, міркувань, викликаних життєвими запитаннями, труднощами, перешкодами, пошуками варіантів відповіді на нові питання, то рефлексія навчальної діяльності – це також внутрішня робота: співвіднесення себе, можливостей власного “Я” з тим, чого вимагає навчальна діяльність. Навчальна діяльність як творчій процес пошуку істини неможлива без рефлексії – пошуку, самооцінки власного роздуму над професійною управлінською діяльністю – реальною та уявною.

Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що запорукою якісної професійної підготовки фахівця-управлінця виступає оптимально організований навчальний процес у вищій школі, який передбачає тенденцію руху від пізнання до самопізнання і творчості. Провідна роль у цьому процесі надається ігровим технологіям навчання. Вони активізують самостійність думок студентів, залучають їх до роботи з великими обсягами інформації, формують систему ставлень, створюють атмосферу порозуміння та співпереживання, роблять студентів справжніми суб’єктами навчання.

Саме активному впровадженню ділових ігор у фахову підготовку майбутніх менеджерів приділяється значна увага в Класичному приватному університеті. Використання ділових ігор дає змогу найбільш повно освоювати й розвивати професійні навички та функції майбутніх фахівців. Ділову гру можна розглядати як моделювання реальної діяльності фахівця у тих чи інших спеціально створених навчальних або виробничих ситуаціях. Вона виступає як засіб і метод підготовки та адаптації до професійної діяльності й соціальних контактів. Як вказує А. Вербицький, під час гри відтворюються основні закономірності професійної діяльності та професійного мислення на матеріалі ситуацій, що динамічно виникають і вирішуються спільними зусиллями учасників [4].

Форми організації навчального процесу при використанні ділових ігор знімали суперечності між абстрактним характером навчальної дисципліни та реальним характером професійної діяльності. Мета гри визначалася практичними потребами студентів, характеризувалася використанням знань та їхньої належності різним дисциплінам. Саме метод ділової гри дає змогу поєднати широке охоплення проблем і глибину їхнього осмислення.

Так, на практичних заняттях з дисципліни “Управління персоналом” зі студентами четвертого курсу нами проводилися ділові ігри “Аварія яхти”, “Подорож на повітряній кулі” [9]. Метою ділової гри “Аварія яхти” є вивчення процесу осмислення особистістю завдання та процесу переосмислення під час прийняття групового рішення в ході спілкування і групової дискусії. Так, студентам було запропоновано спочатку самостійно, а згодом командою вирішити, які зі списку речей є найбільш необхідними у випадку, якщо команда яхти потрапила в аварію серед відкритого моря. Нами було встановлено, що на самостійне прийняття рішення загалом студенти витрачали не більше ніж

7 хвилин. На наступному етапі відбувався процес переосмислення свого вибору під натиском аргументів інших учасників групи. Процес переосмислення відбувається, з одного боку, у змінах ставлення людини до самої себе, до вибору власного “Я”, що реалізується у вигляді відповідного особистісного змісту, і з іншого – у зміні ставлення до своїх знань і вмінь, їх перебудові як підстав і засобів перетворення змісту утруднень і прийнятного їх переборення. Прийняття групового рішення на цьому етапі потребувало значно більше часу – приблизно 30 хвилин. Під час групової дискусії виявляється інтелектуальна суперечність, оскільки осмисленню підлягають конкретні знання та уявлення про проблемну ситуацію й доступні суб’єкту способи дії в них.

Ділова гра “Подорож на повітряній кулі” дає можливість спостерігати процеси, що відбуваються у групі та з окремими її членами під час прийняття “важких” рішень, які потребують виважених аргументів. Усім учасникам гри пропонується уявити, що вони є членами одного екіпажу на повітряній кулі. Куля починає падати і залишається зовсім небагато часу до того моменту, коли вона впаде в море. Щоб цього не відбулося, хтось повинен вистрибнути з кошика. Групі необхідно прийняти загальне рішення про те, хто стрибне з кошика. Ця ситуація самооблізує особистість та дає студентам змогу вийти в рефлексивну позицію. Під рефлексивною позицією ми розуміємо позицію так званого рефлексивного виходу стосовно власної навчальної та професійної діяльності, коли сама та діяльність виступає для студента особливим предметом аналізу, осмислення й оцінювання. Необхідно зазначити, що механізм формування та розвитку рефлексії як особистісного утворення зумовлений колективним характером запропонованої ділової гри, тому що студент пізнає себе в навчанні, зіставляючи себе з іншими учасниками групи. Механізм самооблізації пов’язаний з переосмисленням самого конфлікту як особистісної суперечності між насущною необхідністю виявити найбільш “непотрібного” команді та відносною неможливістю досягти успіху у вирішенні цього завдання, без необхідності “пожертвувати” одним із членів команди.

Отже, на основі теоретичних досліджень педагогічної та психологічної літератури, проведених практичних занять ми доходимо висновку, що рефлексія особистості майбутнього менеджера формується через механізм переосмислення особистістю у проблемно-конфліктній ситуації власних відносин з предметно-соціальним світом, актуалізованих унаслідок спілкування з іншими людьми. Застосування у фаховій підготовці майбутніх менеджерів ігрових технологій навчання дає змогу активізувати пізнавальну діяльність студентів, під час групової дискусії виявляється інтелектуальна суперечність, активізуються рефлексивні механізми переосмислення та самооблізації. Таким чином, проведені нами ділові ігри завдяки активізації рефлексивної позиції особистості допомагають удосконалити систему професійної підготовки майбутніх менеджерів.

Список використаної літератури

1. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. – Псков : ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.

2. Бойко А.І. Людиноцентризм як принцип особистісно орієнтованого навчання / А.І. Бойко // Вища освіта України. – 2008. – № 4. – С. 37–43.
3. Васильєва О.А. Рефлексія як психолого-педагогічна категорія / О.А. Васильєва // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – № 8 (61). – С. 51–57.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 208 с.
5. Выготский Л.С. Динамика и структура личности подростка / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 258 с.
6. Донченко В.М. Логіко-семантичний аналіз поняття “рефлексія” у філософії, психології та педагогіці / В.М. Донченко // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. / за ред. Члена-кор. АПН Г.В. Троцько. – Х. : ОВС, 2002. – Вип. 9. – С. 44–48
7. Елканов С.Б. Основы профессионального воспитания будущего учителя / С.Б. Елканов. – М. : Просвещение, 1982. – 189 с.
8. Кремень В.Г. Філософія людино центрizmu в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
9. Мацко Л.А. Основы психологии та педагогіки. Психология: лабораторний практикум / Л.А. Мацко, М.Д. Прищак, Т.В. Первушина. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 139 с
10. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини : [навч. посіб. для студ. вищих учбових закладів] / В.Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 336 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
11. Орлова И.В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии / И.В. Орлова. – СПб., 2006. – 128 с.
12. Про Державну національну програму “Освіта” (“Україна XXI століття”). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>.
13. Слободчиков В.И. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М. : Школа Пресс, 1995. – 383 с.

Чернова Е.Н. К проблеме использования игровых технологий обучения для формирования рефлексивной позиции личности будущих менеджеров в вузе

В статье рассматривается проблема использования игровых технологий обучения в процессе профессиональной подготовки будущих менеджеров как средства активизации рефлексивной позиции личности будущего менеджера.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, рефлексия, самоанализ, саморазвитие, переосмысление.

Chernova K. About problem of the use playing technology of educating for forming of reflection position of personality of future managers in an university

In the article author examines the problem of modern professional preparation of future managers in the bachelor, the focus is on development prospects.

Key words: professional preparation, reflection, self-examination.